

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОСТІЙНОЇ
РОБОТИ СТУДЕНТІВ
з дисципліни
“ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ”
(для бакалаврів, спеціалістів)**

МАУП

Київ 2008

Підготовлено доцентом кафедри медичного і економічного менеджменту *Л. О. Згалат-Лозинською*

Затверджено на засіданні кафедри медичного та екологічного менеджменту (протокол № 3 від 29.10.07)

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом

Згалат-Лозинська Л. О. Методичні рекомендації щодо забезпечення самостійної роботи студентів з дисципліни “Екологічний менеджмент” (для бакалаврів, спеціалістів) – К.: МАУП, 2008. – 56 с.

Методичні рекомендації містять пояснювальну записку, тематичний план, зміст дисципліни “Екологічний менеджмент”, завдання і зміст курсової роботи, тематику курсових робіт, вказівки до виконання контрольної роботи, завдання для контрольних робіт, тестові завдання для контролю знань, питання для самоконтролю, а також список літератури.

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2008

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Рекомендації для самостійної роботи з дисципліни “Екологічний менеджмент” розроблено для студентів, які навчаються за спеціальністю “Менеджмент організацій” (спеціалізація “Екологічний менеджмент”), з тим, щоб активізувати систематичну роботу, індивідуалізувати навчання, підвищити якість засвоєння навчальної дисципліни.

Мета вивчення дисципліни — засвоєння сутності та процесу формування системи екологічного менеджменту на підприємстві; оволодіння новітніми досягненнями в галузі сучасної екології і провідним вітчизняним та зарубіжним досвідом у сфері раціонального природокористування, ресурсозбереження, екологічного менеджменту, екологічного аудиту, знаннями регіональної, національної і міжнародної екологічної політики.

Основні завдання курсу спрямовані на:

- вивчення концепції, цілей, функцій екологічного управління;
- формування цілісного уявлення про біосферу, її склад, функціонування, причини деградації, перспективи виходу з кризи, взаємозалежність економіки і екології;
- визначення основних термінів, понять, законів функціонування екології, форм життя та типів екосистем, основні напрями сучасних екологічних досліджень;
- оцінку сучасного екологічного стану України та її основних регіонів і галузей, визначення причин виникнення еколого-економічної кризи, шляхів виходу з неї;
- ознайомлення з природоохоронним законодавством України, міжнародними конвенціями та угодами;
- розкриття наукових основ народногосподарських проблем (раціонального використання природних ресурсів, захист довкілля від забруднення, збереження еталонів природи), формування знань про позитивні етноекологічні особливості господарювання, основні поняття сталого розвитку;
- виховання почуття відповідальності за стан довкілля, усвідомлення людини як частки природи, свідомості щодо необхідності дотримання природоохоронного законодавства;
- здобуття відповідного обсягу теоретичних знань з екології, орієнтованих на майбутню галузеву діяльність;

- розвиток необхідного обсягу практичних екологічних знань у галузі охорони довкілля та раціонального природокористування, уміння самостійно аналізувати і моделювати екологічні ситуації з орієнтацією на управління ними;
- розвиток усвідомлення реальності екологічної кризи і шляхів її запобігання;
- здобуття навичок у розв'язанні галузевих, загальних локальних і регіональних екологічних проблем, уміння користуватися екологічними нормативно-правовими документами;
- вивчення основ економіки і організації природокористування та природоохоронної діяльності;
- визначення розміру плати за забруднення навколишнього середовища;
- визначення шляхів і методів оптимізації взаємовідносин з природою, підвищення ефективності природокористування та охорони довкілля України; засвоєння основ екологічного менеджменту, аудиту і маркетингу, гармонійного розвитку суспільства;
- аналіз особливостей функціонування екологічних служб підприємства.

Вивчення дисципліни “Екологічний менеджмент” передбачає тісні зв'язки з іншими навчальними курсами, такими як “Основи менеджменту”, “Основи екології”.

Рекомендації для самостійної роботи розроблені для студентів денної та заочної форми навчання і поєднують у собі робочу програму курсу, завдання та рекомендації до виконання семестрової контрольної роботи, курсової роботи.

Самостійна робота з навчальної дисципліни “Екологічний менеджмент” включає:

- підготовку до практичних занять (для студентів денної форми навчання);
- письмове виконання контрольних робіт (для студентів заочної форми навчання). Контрольна робота є комплексним завданням, в якому містяться два теоретичних і одне практичне завдання;
- підготовку до підсумкового контролю знань за контрольними питаннями.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Успішність підготовки до практичних занять і складання іспиту значною мірою залежить від організації самостійної роботи. Ґрунтовне засвоєння програмного матеріалу потребує опрацювання кількох літературних джерел зі списку рекомендованої літератури. Для здійснення самостійної роботи студентам рекомендується ознайомитися з нормативно-правовою базою та навчально-методичною літературою, а також публікаціями з періодичних видань.

Літературу необхідно вивчати систематично і в такій послідовності:

- а) ознайомитися за навчальною програмою із змістом кожної теми;
- б) засвоїти навчальний матеріал, що стосується конкретної теми;
- в) дати відповідь на питання для самостійної роботи студентів з кожної теми;
- г) дати відповідь на контрольні запитання відповідної теми;
- д) виписати всі незрозумілі питання для розгляду їх на консультації.

При вивченні навчального матеріалу необхідно використовувати звіти екологічних служб підприємств, нормативно-правові документи України з питань екології та раціонального природокористування, розраховуючи показники за методикою, поданою в підручниках.

Основними видами контролю за рівнем оволодіння навчальним матеріалом студентами денної форми навчання є усне опитування (заочної — контрольні, курсові роботи). Оцінки виставляються в журналах поточної успішності за бальною системою модульно-рейтингового контролю. Підсумковий контроль знань у вигляді іспиту здійснюється за контрольними питаннями до іспиту, що сформовані у 30 білетах, кожний з яких містить два теоретичних та одне практичне питання.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
дисципліни
“ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ”

№ пор	Назва змістового модуля і теми
1	Змістовий модуль I. Екологічний менеджмент як складова управління підприємством
2	Антропогенний та техногенний вплив на природне середовище
3	Екологічна безпека й екологічна стратегія
4	Розрахунок збитків за забруднення довкілля
4	Соціально-економічна ефективність природоохоронних заходів
5	Змістовий модуль II. Екологічний менеджмент у системі управління збалансованим розвитком території
6	Предмет і завдання екологічного менеджменту
7	Практичний механізм реалізації екологічного менеджменту
7	Досвід запровадження концепції екологічного менеджменту в Україні та світі
8	Законодавча та нормативно-правова база екологічного менеджменту
9	Екологічний ризик та управління ним
10	Змістовий модуль III. Механізм управління якістю навколишнього середовища
11	Екологічна оцінка господарських рішень
12	Екологічна експертиза проектів
12	Місце екологічного аудиту в управлінні природокористуванням
13	Правові та організаційні особливості екологічного аудиту
14	Екологічне страхування

ЗМІСТ
дисципліни
“ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ”

Змістовий модуль I. Екологічний менеджмент як складова управління підприємством

Тема 1. Антропогенний та техногенний вплив на природне середовище

Питання для самостійного опрацювання (до іспиту)

1. Замкнута і відкрита моделі навколишнього середовища.
2. Біосфера і концепція ноосфери В. І. Вернадського.
3. Температурно-енергетичне (теплове), світлове, електромагнітне, радіоактивне, шумове забруднення як підвиди фізичного забруднення.

Література: основна [29; 30];
додаткова [16]

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Сучасний рівень порушення екологічної рівноваги на Землі.
2. Характерні ознаки сучасної екологічної кризи.
3. Поняття екосистеми, навколишнього середовища, соціотехносфери.
4. Замкнута і відкрита моделі навколишнього середовища.
5. Види, масштаби, негативні наслідки забруднення навколишнього середовища.
6. Глобальні наслідки забруднення.
7. Порушення озонового шару Землі.
8. Парниковий ефект: причини, наслідки, шляхи стабілізації та нормалізації ситуації.

Методичні вказівки до підготовки відповідей на питання

При розкритті питань необхідно вказати, що екологічна рівновага — це динамічний стан природного середовища, при якому може бути забезпечена саморегуляція і відтворення всіх його компонентів: атмосферного повітря, водних ресурсів, ґрунтового покриву, рослинного і тваринного світу.

Особливістю нашого часу є інтенсивний і глобальний вплив людини на навколишнє середовище.

Для сучасної екологічної кризи характерні такі прояви:

- поступова зміна клімату планети внаслідок зміни балансу газів в атмосфері;
- загальне і місцеве руйнування озонового шару;
- забруднення Світового океану важкими металами, складними органічними сполуками, нафтопродуктами, радіоактивними речовинами; насичення вод вуглекислим газом;
- розрив природних екологічних зв'язків між океаном і водами суші в результаті будівництва гребель на річках, що призводить до зміни твердого стоку, нерестових шляхів риби;
- забруднення атмосфери з утворенням кислотних опадів, високо-токсичних речовин в результаті хімічних і фотохімічних реакцій;
- забруднення вод суші;
- опустелювання планети; деградація ґрунтового шару, зменшення площі родючих земель, придатних для сільського господарства;
- радіоактивне забруднення окремих територій у зв'язку з похованням радіоактивних відходів, техногенними аваріями і т. п.
- нагромадження на поверхні суші побутового сміття і промислових відходів, особливо пластмас, що практично не розкладаються;
- скорочення площ тропічних і північних лісів, що призводить до дисбалансу газів в атмосфері планети, у т. ч. скорочення концентрації кисню;
- забруднення підземного простору, включаючи підземні води;
- масове, лавиноподібне зникнення видів живої речовини;
- погіршення життєвого середовища в населених місцях, насамперед в урбанізованих зонах;
- загальне виснаження і вичерпання запасів природних ресурсів для розвитку людства;
- зміна розміру енергетичної і біогеохімічної ролі організмів, переформування харчових ланцюгів, масове розмноження окремих видів організмів.

Література: основна [29; 30; 33; 37; 40; 41];
додаткова [3; 5; 10; 12–14; 16; 19; 26]

Тема 2. Екологічна безпека й екологічна стратегія

Питання для самостійного опрацювання (до іспиту)

1. Види екологічної політики: глобальна, державна, регіональна, на місцевому рівні, на рівні підприємства.
2. Принципи екологічної політики.
3. Теорія зовнішніх ефектів.

Література: основна [16; 29–31; 34; 38];
додаткова [2; 4; 7; 18]

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Спеціальні умови екобезпеки, що існують для сільського господарства.
2. Оцінка екобезпеки територіального природно-соціального комплексу.
3. Екологічно чисте виробництво та проблема екологічного ризику в умовах ринкової економіки.
4. Поняття екологічної ємності та біоресурсного потенціалу території.
5. Різновиди зон екологічного лиха.
6. Екологічне ураження та типи аварійних ситуацій.

Методичні вказівки до підготовки відповідей на питання

При розкритті питань необхідно вказати, що екополітика — це система заходів, пов'язаних із впливом суспільства на природу.

Екологічна політика (ЕП) буває п'яти видів:

1. Глобальна — проведення міжнародних, політичних і зовнішньоекономічних акцій з урахуванням екологічних обмежень у соціально-економічному розвитку, запасів наявних у світі природних ресурсів і їх розподілу між країнами.
2. Державна — соціально-економічна політика, у т. ч. міжнародна, побудована на розумінні ефектів і недоліків, пов'язаних з екологічним становищем території й акваторії.
3. Регіональна екополітика — політика держави стосовно регіонів, а також екополітика, здійснювана самими регіонами.
4. Місцевий рівень — проведення локального й об'єктивного моніторингу; здійснення державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства; організація розробки місцевих екологічних програм і проєктів.

5. Екологічна політика на рівні підприємства. Після отримання екологією домінуючого статусу в системі суспільних цінностей підприємство вже не може обійтися без відображення своєї екополітики в довгострокових планах.

Література: основна [16; 29–31; 34; 38];
додаткова [2; 4; 7; 18]

Тема 3. Розрахунок збитків за забруднення довкілля

Питання для самостійного опрацювання (до іспиту)

1. Економічні збитки як комплексний показник, що відбиває особливості взаємодії виробництва з середовищем і здійснює вплив на головні характеристики виробничої діяльності.
2. Функції економічного збитку: облікова, обмежувальна, стимулююча.
3. Методи визначення економічних збитків від забруднення навколишнього середовища.

Література: основна [29; 30];
додаткова [1]

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Категорії платежів за забруднення навколишнього середовища: платежі за нормативно-допустиме забруднення або гранично допустимі викиди чи скиди; платежі за нормативні постійні та разові (залпові) викиди чи скиди; штрафні санкції.
2. Визначення плати за забруднення навколишнього природного середовища пересувними джерелами забруднення.
3. Правові аспекти стягнення платежів за викиди в атмосферу забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення.
4. Правові аспекти стягнення платежів за скиди забруднюючих речовин у поверхневі води, територіальні та внутрішні морські води, а також підземні горизонти.
5. Правові аспекти стягнення платежів за розміщення відходів у навколишньому природному середовищі.

Методичні вказівки до підготовки відповідей на питання

При розкритті питань необхідно вказати, що на території України існують єдині встановлені правила виплат за викиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище і розміщення в ній від-

ходів промислового, сільськогосподарського, будівельного та інших виробництв, а також стягнення відповідних платежів з підприємств, установ і організацій. Плата за забруднення навколишнього середовища встановлюється за:

- викиди в атмосферу забруднюючих речовин стаціонарними і пересувними джерелами забруднення;
- скидання забруднюючих речовин в поверхневі води, територіальні і внутрішні морські води, а також підземні горизонти, зокрема скидання, які проводяться підприємствами через систему комунальної каналізації;
- розміщення відходів у навколишньому природному середовищі.

Платежі за викиди і скидання забруднюючих речовин і розміщення відходів у навколишньому природному середовищі стягуються з підприємств незалежно від форм власності і відомчої приналежності. Стягнення платежів не звільняє підприємства від відшкодування збитку, заподіяного порушенням природоохоронного законодавства. Розрізняють такі категорії платежів за забруднення навколишнього середовища:

- платежі за нормативно-допустиме забруднення, тобто за викиди (скидання) речовин у межах встановлених лімітів (гранично допустимих норм викидів (скидів));
- платежі за постійні нормативні і разові викиди (скидання);
- штрафні санкції.

Ліміти розміщення відходів у навколишньому природному середовищі розраховуються для підприємств як фізичний об'єм відходів за класами їх токсичності згідно з дозволами на розміщення, які видаються в установленому порядку і визначаються в тоннах на рік.

Нормативом плати за викиди і скидання забруднюючих речовин і розміщення відходів у межах встановлених лімітів є розмір плати за одну тону певної забруднюючої речовини з урахуванням класу забруднюючих речовин. За викиди і скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів у межах встановлених лімітів визначаються базові нормативи плати і коефіцієнти, що враховують територіальні екологічні особливості.

За понадлімітні викиди і скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів встановлюється підвищений розмір плати на підставі базових нормативів плати, коефіцієнтів, що враховують територіальні

екологічні особливості, і коефіцієнтів кратності плати за понадлімітні викиди і скидання забруднюючих речовин і розміщення відходів.

Коефіцієнти кратності плати за понадлімітні викиди і скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів встановлюється Радами народних депутатів базового рівня в межах від 1 до 5.

У разі відсутності на підприємстві затверджених в установленому порядку лімітів викидів і скидань забруднюючих речовин і розміщення відходів, плата за викиди і скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів стягується як понадлімітна.

Платежі підприємств за викиди і скидання забруднюючих речовин і розміщення відходів в межах лімітів відносять до витрат виробництва, а за понадлімітні — вилучаються за рахунок прибутку, що залишається у розпорядженні підприємства.

Література: основна [10–14; 29–31; 40; 41];
додаткова [1]

Тема 4. Соціально-економічна ефективність природоохоронних заходів

Питання для самостійного опрацювання (до іспиту)

1. Врахування фактора часу при визначенні економічної ефективності природоохоронних витрат.
2. Розрахунок економічного ефекту від скорочення захворюваності населення внаслідок запобігання забрудненню навколишнього середовища.
3. Розрахунок ефективності економії мінеральної сировини.

Література: основна [29–31; 39];
додаткова [10; 13; 14; 19]

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Економічний, екологічний і соціальний ефекти природоохоронної діяльності.
2. Народногосподарський підхід до обґрунтування природоохоронних заходів.
3. Визначення чистого економічного ефекту.
4. Поняття загальної (абсолютної) економічної ефективності.
5. Показник порівняльної економічної ефективності природоохоронних витрат.

Методичні вказівки до підготовки відповідей на питання

При розкритті питань необхідно вказати, що *загальна (абсолютна) економічна ефективність капітальних вкладень* у природоохоронні заходи визначається шляхом розподілу річного обсягу повного економічного ефекту, за винятком експлуатаційних витрат на утримання й обслуговування природоохоронних об'єктів, на величину капітальних вкладень, що забезпечують цей результат.

Комплекс природоохоронних заходів має забезпечувати досягнення двох цілей:

- 1) *дотримання* нормативних вимог щодо якості навколишнього середовища, що відповідають інтересам здоров'я людей та охорони середовища з урахуванням перспективних змін, зумовлених розвитком виробництва і демографічними зрушеннями;
- 2) *одержання* максимального народногосподарського економічного ефекту від поліпшення стану навколишнього середовища, заощадження і повнішого використання природних ресурсів.

Ступінь досягнення цього визначається за допомогою показників загального екологічного і соціально-економічного результатів чи ефектів природоохоронних заходів.

Загальний екологічний результат полягає:

- у зменшенні негативного впливу на навколишнє середовище, поліпшенні його стану;
- зниженні обсягів забруднень, що надходять у середовище;
- збільшенні кількості і поліпшенні якості придатних до використання земельних, лісових і водних ресурсів.

Соціальні результати полягають:

- у поліпшенні фізичного розвитку населення;
- скороченні захворювань;
- збільшенні тривалості життя і періоду активної діяльності;
- поліпшенні умов праці і відпочинку;
- підтримці екологічної рівноваги, включаючи збереження генетичного фонду;
- збереженні естетичної цінності природних і антропогенних ландшафтів, пам'яток природи, заповідних зон та інших охоронних територій.

Екологічні результати полягають:

- у зменшенні обсягів забруднення довкілля;
- поліпшенні якості довкілля.

Економічні результати природоохоронних заходів полягають:

- у запобіганні чи економії втрат природних ресурсів;
- живій і опрідметненій праці у виробничій і невиробничій сферах народного господарства, а також у сфері особистого споживання, що досягаються завдяки їх здійсненню.

Література: основна [29–31; 39];

додаткова [10; 13; 14; 19]

Змістовий модуль II. Екологічний менеджмент у системі управління збалансованим розвитком території

Тема 5. Предмет і завдання екологічного менеджменту

Питання для самостійного опрацювання (до іспиту)

Стан екологічного менеджменту в Україні.

Література: основна [19; 29–31];

додаткова [21; 31]

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Сутність екологічного управління й екологічного менеджменту, їх відмінності.
2. Предмет і завдання екологічного менеджменту.

Методичні вказівки до підготовки відповідей на питання

При розкритті питань необхідно вказати, що *екологічне управління* — це діяльність державних органів і економічних суб'єктів, головним чином спрямована на дотримання обов'язкових вимог природоохоронного законодавства, а також на розробку та реалізацію відповідних цілей, проектів і програм.

Екологічний менеджмент — ініціативна та результативна діяльність економічних суб'єктів, спрямована на досягнення їх власних екологічних цілей, проектів та програм, розроблених на основі принципів коефективності і екосправедливості. Екологічний менеджмент можна трактувати як екологічно безпечне управління виробництвом, при якому досягається оптимальне співвідношення між екологічними та економічними показниками.

Таким чином, ефективний екологічний менеджмент забезпечує підприємству кредит довіри у відносинах з усіма зацікавленими в його діяльності сторонами. Саме в цьому полягає основна перевага екологічного менеджменту порівняно з традиційним формальним екологічним управлінням.

Екологічний менеджмент ґрунтується на таких принципах:

- опора на економічне мотивування;
- своєчасність вирішення проблем;
- відповідальність за екологічні наслідки, що виникають у результаті прийняття управлінських рішень будь-якого рівня;
- пріоритетність вирішення екологічних проблем.

Завдання екологічного менеджменту:

- налагодження екологічно безпечних виробничих процесів (таких, що передбачають відсутність забруднюючих речовин, ефективне ресурсоспоживання, низькі показники енергоємності тощо);
- забезпечення екологічного сумісництва усіх підрозділів підприємства;
- досягнення оптимальних еколого-економічних співвідношень;
- попередження негативної антропогенної дії на природу в процесі виробництва, споживання чи утилізації продукції, що виготовляється;
- перетворення екологічних обмежень у нові можливості зростання виробничої діяльності (утилізація відходів, упровадження маловідходних технологій тощо);
- оновлення продукції, керуючись соціальною відповідальністю перед споживачами;
- створення “зеленого” іміджу в очах громадськості (вибір постачальників з урахуванням їх ставлення до навколишнього середовища, передбачуваність стосовно ресурсів, що постачаються та ін.);
- стимулювання природоохоронних ініціатив, що вивільняють додаткові фінансові засоби внаслідок зниження витрат (за рахунок зменшення обсягів споживання енергії, природних ресурсів, ліквідації відходів) та зростання доходів (за рахунок продажу поліпшених чи дорожчих “зелених” товарів та створення принципово нової продукції).

Основа методів екологічного менеджменту — екологічний баланс, екологічний контролінг, екологічний облік та екологічний аудит, а також управління якістю навколишнього природного середовища.

Література: основна [18; 20; 29; 30; 31; 39; 42; 43];
додаткова [21; 31]

Тема 6. Практичний механізм реалізації екологічного менеджменту

Питання для самостійного опрацювання (до іспиту)

1. Програмно-цільові методи регулювання природокористування та охорони навколишнього середовища.
2. Мета і завдання впровадження екологічних цільових програм.
3. Розробка та виконання екологічних цільових програм.
4. Екологічне ліцензування та сертифікація.
5. Мета і принципи екологічного ліцензування.
6. Ліцензування певних видів господарської діяльності.
7. Контролюючі органи за виконанням ліцензійних умов.
8. Поняття екологічної сертифікації та її завдання.

Література: основна [29–31; 36; 37];
додаткова [21; 31]

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Екологічний менеджмент на підприємстві.
2. Формування механізмів природокористування в ринковій економіці.
3. Управління природними і соціоприродними екосистемами.
4. Стадії екологічного менеджменту на підприємстві.
5. Сертифікація екологічного менеджменту.
6. Корпоративний екологічний менеджмент.
7. Система корпоративного екологічного менеджменту і створене нею “середовище”.
8. Відповідність виробничих процесів екологічним нормативам і стандартам.
9. Організаційно-управлінські аспекти природоохоронної діяльності корпорацій.
10. Формування політики корпоративного екологічного менеджменту.
11. Екологічний маркетинг.

12. Концепція стійкого розвитку і визначення поняття екологічного маркетингу.
13. Напрями екологічного маркетингу.
14. Основні засоби впливу на екологічний ринок.
15. Розвиток екологічних потреб і формування екологічного підприємництва в Україні.
16. Екологічно нейтральні та екологічно спрямовані товари. Основні групи споживачів екологічних товарів.

Методичні вказівки до підготовки відповідей на питання

При розкритті питань необхідно вказати, що *екологічна цільова програма* — це комплекс взаємопов'язаних природоохоронних завдань та заходів, спрямованих на розв'язання нагальних екологічних проблем з метою поліпшення співіснування природних екологічних систем і суспільства та узгоджених за терміном виконання, складом виконавців і ресурсним забезпеченням.

Екологічні цільові програми поділяються: *загальнодержавні, державні, галузеві, регіональні, місцеві*.

Чинне екологічне право (складається з земельного, водного, лісового, надрового, фауністичного, заповідного права та права екологічної безпеки тощо) регулює екологічні правовідносини у відповідних галузях і створює необхідне правове поле для впровадження та функціонування системи екологічної сертифікації.

Екологічне ліцензування встановлює екологічні вимоги та обмеження у вигляді спеціального дозволу на ведення конкретної господарської чи іншої діяльності природокористувачів на відповідній території (об'єкті).

Ліцензія на ту чи іншу господарську діяльність видається після екологічної оцінки передбачуваної діяльності разом із оцінюванням впливу на навколишнє середовище.

Процедура екологічної оцінки в різних країнах відрізняється за багатьма аспектами: для яких видів діяльності проводиться оцінка, хто проводить її, в якому вигляді враховуються її результати. Попри ці відмінності, ефективні системи екологічної оцінки відповідають трьом основним принципам: превентивності, комплексності і демократичності.

Література: основна [18; 20; 29–31; 39; 42; 43];
додаткова [21; 31]

Тема 7. Досвід запровадження концепції екологічного менеджменту в Україні та світі

Питання для самостійного опрацювання (до іспиту)

1. Екологічний підхід до управління підприємством.
2. Серія міжнародних стандартів систем екологічного менеджменту ISO 14000: принципи створення й використання систем екологічного менеджменту, інструменти екологічного контролю і оцінки, стандарти, зорієнтовані на продукцію.

Література: основна [18; 19; 20; 29; 30];
додаткова [6; 8; 11; 21; 31]

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Концепція екоефективності.
2. Міжнародний підхід до екологічного менеджменту.
3. Стандарти і міжнародні рекомендації в сфері систем екологічного менеджменту.
4. Ринкові інструменти екологічного менеджменту.
5. Стан та перспективи розвитку екологічного менеджменту в Україні.
6. Шляхи формування екологічного менеджменту в Україні.
7. Запровадження системи екологічного менеджменту на вітчизняних підприємствах.

Методичні вказівки до підготовки відповідей на питання

При розкритті питань необхідно вказати: у нашій країні склалась думка, що врахування екологічного фактора — це виключно витрати на заходи, які можуть лише знизити конкурентоспроможність держави та компаній. Така думка обумовлена передусім тим, що на сьогодні на вітчизняному ринку конкурентоспроможність промислових товарів практично не залежить від екологічної чистоти їх виробництва. Однак формування експортно орієнтованої економічної стратегії та одночасно вплив екологічної чистоти виробництва на конкурентоспроможність товарів і послуг — це проблема, яку українські підприємства негайно мають вирішити вже у найближчому майбутньому. Україна повинна використовувати міжнародний досвід підвищення конкурентоспроможності для розробки нової економічної стратегії, враховуючи екологічний фактор та можливості використання конкурентних переваг, що відкриваються на ринку екологічно чистої продукції.

Екоефективність є філософією управління, що спонукає керівництво підприємства до пошуку шляхів поліпшення якості навколишнього середовища з одночасним отриманням економічної вигоди. Вона є важливою складовою для будь-якої діяльності як всередині підприємства, так і за його межами, і стосується кожного етапу створення вартості товару та його використання чи споживання, а також утилізації. Екоефективність підприємства досягається наданням конкурентоспроможних за ціною товарів та послуг, що задовольняють потреби людини та підвищують якість життя, сприяють зменшенню навантаження на навколишнє середовище та інтенсивності використання ресурсів протягом усього життєвого циклу товару чи послуги.

Концепція екоефективності полягає у розв'язанні трьох завдань:

- зменшенні використання ресурсів, що стосується виявлення можливостей економії енергії, матеріальних, водних, земельних ресурсів, вдосконаленні процесу повторного використання та збільшення довговічності товару;
- зменшенні навантаження на довкілля, що означає зменшення викидів у навколишнє середовище, перевитрат природних ресурсів, видалення токсичних речовин, збільшення використання відновлених ресурсів;
- збільшенні споживчої цінності товару, що полягає у наданні більших вигод споживачеві завдяки тривалішому функціонуванню товару, безпечності його використання та споживання.

Підприємства активно діятимуть у природно-охоронній сфері, коли буде розроблено й широко впроваджено механізм стимулювання, за якого дотримується така нерівність:

$$Z_{\text{вид}} < (P_{\text{ут}} + \Pi_{\text{п. в}} + K_{\text{п}} + \Pi_{\text{п. н}}), \quad (1)$$

$$Z_{\text{вип}} < (\Pi_{\text{п. в}} + \Pi_{\text{п. з}} + \Pi_{\text{с. р.}} + \text{III} + D_{\text{п}}), \quad (2)$$

де $Z_{\text{вид}}$ — видатки підприємства на природоохоронну діяльність;

$P_{\text{ут}}$ — прибуток від утилізації відходів;

$\Pi_{\text{п}}$ — пільги оподаткування;

$K_{\text{п}}$ — кредитні пільги;

$\Pi_{\text{п. н}}$ — надбавка до ціни;

$\Pi_{\text{п. в}}$ — плата за понаднормативне використання ресурсів природи;

$\Pi_{\text{п. з}}$ — плата за понаднормативне забруднення навколишнього середовища;

$P_{c.p.}$ — плата за розташування відходів у навколишньому середовищі;

Π — штрафи;

D_n — додаткове оподаткування.

Елементи формули (1) мають збільшувати прибуток, що залишається в розпорядженні підприємства, за умови реалізації ефективної природоохоронної діяльності, а елементи формули (2) — знижувати його, коли підприємство намагається заощаджувати на природоохоронних видатках.

Література: основна [18–20; 29–31; 39; 42; 43];

додаткова [6; 8; 11; 21; 31]

Тема 8. Законодавча та нормативно-правова база екологічного менеджменту

Питання для самостійного опрацювання (до іспиту)

1. Поняття та значення екологічного ліцензування.
2. Законодавчий моніторинг у сфері екологічного менеджменту.
3. Характеристика основних положень Земельного кодексу України.
4. Характеристика основних положень Лісового кодексу України.
5. Характеристика основних положень Водного кодексу України.
6. Характеристика основних положень Кодексу України про надра.
7. Характеристика основних положень Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”.
8. Характеристика основних положень Закону України “Про екологічну експертизу”.
9. Характеристика основних положень Закону України “Про охорону атмосферного повітря”.
10. Характеристика основних положень Закону України “Про виняткову морську економічну зону”.
11. Характеристика основних положень Закону України “Про природно-заповідний фонд України”.
12. Характеристика основних положень Закону України “Про плату за землю”.

Література: основна [1–14; 21–27; 29; 32; 35];

додаткова [9; 15; 20; 27]

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Характеристика основних положень Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження базових нормативів плати за користування надрами для видобування корисних копалин та Порядку справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин”.
2. Характеристика основних положень Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження нормативів збору за спеціальне використання водних ресурсів та збору за користування водами для потреб гідроенергетики та водного транспорту”.
3. Характеристика основних положень Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку справляння збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду”.

Методичні вказівки до підготовки відповідей на питання

При розкритті питань необхідно ознайомитися зі змістом основних законодавчих та нормативних актів, що регулюють відносини у природоохоронній сфері. Доцільним є підготовка доповіді кожним студентом щодо 2–3 документів та обговорити їх у групі.

Література: основна [1–14; 21–27; 29; 32; 35];
додаткова [9; 15; 20; 27]

Тема 9. Екологічний ризик та управління ним

Питання для самостійного опрацювання (до іспиту)

1. Концепція граничного впливу класів небезпеки виробництв як базис визначення нормативів якості навколишнього середовища і продуктів харчування.
2. Оцінка стану здоров'я людини і можливого числа жертв.
3. Оцінки стану біоти за біологічними інтегральними показниками та оцінка впливу забруднених речовин на людину і навколишнє середовище.
4. Побудова карт ризику регіону.
5. Фактори, що впливають на зростання ступеня ризику: об'єктивні і суб'єктивні.

Література: основна [15; 29; 30];
додаткова [22]

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Стандарти якості навколишнього середовища.
2. Розрахунок показників: гранично та тимчасово допустима концентрація, ступінь токсичності, гранично допустимі викиди в атмосферу, гранично допустимі скидання у водні об'єкти, тимчасово погоджені викиди і скидання, гранично допустиме екологічне навантаження.
3. Визначення нормативів якості навколишнього середовища і продуктів харчування.
4. Оцінка впливу на навколишнє середовище, кількісні та якісні методи визначення екологічного ризику.

Методичні вказівки до підготовки відповідей на питання

При розкритті питань необхідно вказати, що нормування якості навколишнього середовища має здійснюватися з метою встановлення граничних норм впливу антропогенної діяльності, яка гарантує екологічну безпеку населення, збереження генофонду, забезпечує раціональне використання і відновлення природних ресурсів в умовах інтенсивної господарської діяльності.

Гранично допустимі концентрації (ГДК) — нормативи, що встановлюються для шкідливих речовин у розрахунку на одиницю об'єму повітря, води, маси харчового продукту, ґрунту.

Тимчасово допустима концентрація (ТДК) — це нормативи, що встановлюються для недостатньо вивчених речовин. Ці нормативи встановлюються на 2–3 роки. Іноді ТДК характеризуються *токсичністю* — здатністю речовини викликати порушення фізіологічних функцій організму.

Ступінь токсичності називається *токсичною дозою*, тобто кількістю речовини, що викликає токсичний ефект. Чим менша токсична доза, тим вища токсичність.

Гранично допустимі викиди (в атмосферу) (ГДВ) — це кількість шкідливих речовин, що не повинна перевищуватися під час викиду в повітря на одиницю часу, щоб концентрація забруднювачів повітря на границі санітарної зони не була вища за ГДК.

Норми гранично допустимих концентрацій єдині на території України, екологічні нормативи гранично допустимих викидів та скидів розробляють і впроваджують державні природоохоронні органи, органи охорони здоров'я в межах своєї компетенції.

Визначення нормативів якості навколишнього середовища і продуктів харчування спирається на концепцію граничного впливу. *Поріг шкідливого впливу* — це мінімальна доза речовини, при якій в організмі відбуваються зміни, що виходять за межі фізіологічних реакцій.

Для контролю за якістю продуктів харчування встановлюється *допустима залишкова кількість шкідливих речовин (ДЗК)*. Це така кількість шкідливих речовин, яка при щоденному вживанні продуктів харчування не викликає яскраво вираженої захворюваності чи відхилення у стані здоров'я людини.

Під *екологічним ризиком* також розуміють можливу міру небезпеки заподіяння шкоди природному середовищу у вигляді можливих втрат за визначений час.

Екологічний ризик (ЕР) — це оцінка на всіх рівнях — від локального до глобального — вірогідності появи негативних змін у навколишньому середовищі, викликаних антропогенним чи іншим впливом.

Література: основна [15; 29; 30; 42; 44];
додаткова [22]

Змістовий модуль III. Механізм управління якістю навколишнього середовища

Тема 10. Екологічна оцінка господарських рішень

Питання для самостійного опрацювання (до іспиту)

1. Врахування результатів екологічної оцінки при прийнятті рішень.
2. Розгляд альтернатив екологічної оцінки при прийнятті рішень.

Література: основна [15; 29–30; 43];
додаткова [4; 5; 17; 22; 32]

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Екологічна оцінка передбачуваної діяльності як інструмент екополітики.
2. Принципи екологічної оцінки.
3. Відмінність екологічної оцінки від інших методів екологічного регулювання.
4. Екологічна оцінка і сталий розвиток.
5. Ухвалення рішення за підсумками екологічної оцінки.

Методичні вказівки до підготовки відповідей на питання

При розкритті питань необхідно вказати, що процедури екологічної оцінки в різних країнах різняться в багатьох аспектах: для яких видів діяльності проводиться екологічна оцінка, хто проводить її, у яких рішеннях і якому вигляді враховуються її результати. Так, екологічна оцінка може проводитися для всіх видів діяльності чи, наприклад, тільки для значних проектів, здійснюваних за рішенням уряду, чи для видів діяльності, відібраних за визначеними правилами. Основну роль у проведенні екологічної оцінки може відігравати ініціатор діяльності чи природоохоронні органи. Результати її можуть по-різному використовуватися в системі прийняття рішень. Ступінь обов'язковості врахування результатів екологічної оцінки у прийнятті рішень теж відрізняється в різних країнах.

Предметом екологічної оцінки можуть бути не тільки окремі проекти, а й ініціативи вищого рівня — різні плани і програми, галузеві схеми розвитку, проекти нормативних актів, що можуть мати значні екологічні наслідки.

Ініціатором екологічної оцінки може слугувати юридична чи фізична особа, відповідальна за планування (проектування) і здійснення передбачуваної діяльності. У ролі ініціатора можуть виступати як державні органи, так і приватні компанії. У більшості систем екологічної оцінки ініціатор діяльності несе витрати, пов'язані з проведенням основних елементів екологічної оцінки. Це є наслідком принципу “забруднювач платить”, а також принципу “презумпції потенційної екологічної небезпеки передбачуваної діяльності” (закріпленого, наприклад, у російському законодавстві), відповідно до якого тягар доведення екологічної безпеки передбачуваної діяльності має бути покладений на його ініціатора.

Література: основна [15; 29–30];
додаткова [4; 5; 17; 22; 32; 43]

Тема 11. Екологічна експертиза проектів

Питання для самостійного опрацювання (до іспиту)

Форми проведення екологічної експертизи.

Література: основна [29; 30];
додаткова [4; 25; 28]

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Сутність, мета і завдання екологічної експертизи.
2. Об'єкти екологічної експертизи.
3. Суб'єкти екологічної експертизи.

Методичні вказівки до підготовки відповідей на питання

При розкритті питань необхідно вказати, що *екологічна експертиза (ЕЕ)* — це вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколоґо-експертних формувань і об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевих екологічних дослідженнях, аналізі й оцінці проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і діяльність яких може негативно впливати чи впливає на навколишнє природне середовище і здоров'я людей. Екологічна експертиза спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої і фактичної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональному використанню і відтворенню природних ресурсів, створенню екологічної безпеки.

Метою ЕЕ є запобігання негативному впливу антропогенної діяльності на навколишнє середовище і здоров'я населення, а також оцінка ступеня екологічної безпеки господарської діяльності й екологічної ситуації на окремих територіях та об'єктах.

Основними принципами ЕЕ є:

- гарантія безпечної життєдіяльності;
- збалансованість економічних, екологічних, медико-біолоґічних і соціальних інтересів;
- наукова обґрунтованість і незалежність, об'єктивність і гласність, варіантність і превентивність;
- державне регулювання;
- доцільність реалізації об'єктів експертизи;
- законність.

Основні завдання екологічної експертизи:

- визначення ступеня екологічного ризику і безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності;
- організація комплексної, науково обґрунтованої оцінки об'єктів ЕЕ;
- встановлення відповідності об'єктів ЕЕ вимогам екологічного законодавства, санітарним нормам, будівельним нормам і правилам;
- оцінка впливу діяльності об'єктів;

- ЕЕ впливу на навколишнє середовище, здоров'я людей і якість природних ресурсів;
- оцінка ефективності, повноти, обґрунтованості і достатності заходів щодо охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей;
- підготовка об'єктивних, всебічно обґрунтованих висновків ЕЕ.

Література: основна [29–31];

додаткова [4; 25; 28; 30]

Тема 12. Місце екологічного аудиту в управлінні природокористуванням

Питання для самостійного опрацювання (до іспиту)

1. Теоретичні основи формування і розвитку екологічного аудиту.
2. Застосування процедури екологічного аудиту як засобу одержання та оцінки екологічної інформації про підприємство чи інший господарський об'єкт.
3. Принципи, що регулюють проведення екологічного аудиту: професійної етики, методологічні.
4. Екологічний аудит при проведенні екологічної експертизи як засіб одержання достовірної екологічної інформації.

Література: основна [17; 28; 29];

додаткова [23; 25; 30; 32]

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Екологічний аудит: сутність, основні поняття та історія виникнення.
2. Види та умови проведення екологічного аудиту.
3. Показники екологічного аудиту, основні завдання у сфері екологічного аудиту.
4. Стадії процесу проведення екологічного аудиту.
5. Екологічний аудит при проведенні екологічної експертизи як засіб одержання достовірної екологічної інформації.
6. Формування системи екологічного менеджменту й екологічного аудиту в Україні та за кордоном.

Методичні вказівки до підготовки відповідей на питання

При розкритті питань необхідно зазначити, що *екологічний аудит* — це різновид аудиторської діяльності, що здійснюється в

інтересах суб'єктів господарювання і держави і пов'язаний з перевіркою діяльності господарюючих суб'єктів з метою встановлення відповідності їхньої роботи вимогам екобезпеки, забезпечення раціонального використання і поновлення природних ресурсів, одержання достовірної інформації про виробничу діяльність об'єкта аудиту і формування на її основі аудиторських висновків. Екологічний аудит виступає як інструмент управління та забезпечення виконання вимог природоохоронного законодавства України. До функцій екологічного аудиту має входити розробка стратегічних планів поліпшення екологічних показників виробництва. Зіставлення отримуваних результатів аудиту з вимогами нормативних документів дозволить виробити план дій для коригування технологічних процесів та налагодження обладнання.

Література: основна [17; 23–25; 27; 29–31; 39; 42; 43];
додаткова [23; 25; 30; 32]

Тема 13. Правові та організаційні особливості екологічного аудиту

Питання для самостійного опрацювання (до іспиту)

1. Правопорушення в сфері екологічного аудиту.
2. Врахування висновків і рекомендацій незалежного екологічного аудиту в процесі приватизації підприємств як фактор підвищення екологічної безпеки регіону, стимулювання залучення природоохоронних інвестицій з недержавного сектора економіки.
3. Роль екоаудиту в інвестиційному процесі.

Література: основна [23–25; 28; 29];
додаткова [17; 24; 32]

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Органи управління в сфері екологічного аудиту.
2. Функції Кабінету Міністрів, місцевих рад, аудиторської палати в сфері екологічного аудиту.
3. Форма складання аудиторського висновку: вступ, аналітична і підсумкова частини.
4. Права й обов'язки екоаудиторів і екоаудиторських організацій. Правопорушення в сфері екологічного аудиту.
5. Екоаудит і ціноутворення.

6. Екоаудит і “зелені” технології.
7. Екоаудит і захист інтересів товаровиробника.

Методичні вказівки до підготовки відповідей на питання

При розкритті питань необхідно зазначити, що роль екоаудиту в реформуванні економіки України і водночас попит на його послуги визначаються такими чинниками:

- аудування висновку підприємств з експлуатації при реструктуризації галузі;
- аудиторські оцінки екологічних ризиків, пріоритетних заходів щодо екологічного оздоровлення підприємств, які приватизуються;
- аудиторська оцінка екологічних витрат;
- аудиторська оцінка програмних заходів ресурсозбереження;
- аудиторський захист корпоративних інтересів;
- аудиторська оцінка умов екологічного страхування.

Література: основна [17; 23–25; 28–31; 39; 42; 43];
додаткова [24; 25; 30; 32]

Тема 14. Екологічне страхування

Питання для самостійного опрацювання (до іспиту)

1. Можливості проведення екологічного страхування в Україні.
2. Негативні фактори страхування.

Література: основна [15; 29; 30; 44];
додаткова [22; 28; 29]

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Мета, об'єкти, суб'єкти екологічного страхування, його види та форми.
2. Добровільне екологічне страхування як вид підприємницької діяльності.
3. Світовий досвід екологічного страхування.
4. Поняття “забруднення” в екологічному страхуванні, навмисне і випадкове забруднення. Класифікація збитків: прямі та непрямі.
5. Визначення розміру страхової суми. Можливості проведення екологічного страхування в Україні.

Методичні вказівки до підготовки відповідей на питання

При розкритті питань необхідно зазначити, що екоаудит проводиться спеціально уповноваженою особою — екоаудитором. Аудиторська оцінка нормативної бази тощо здійснюється Аудиторською палатою України.

Ступінь відповідності кваліфікаційним вимогам встановлюється під час письмового чи усного іспиту (атестації).

Екоаудитори і екоаудиторські організації мають право:

- 1) самостійно визначати форми і методи ЕА на умовах чинного законодавства, діючих норм та нормативів, умов договору із замовником;
- 2) одержувати необхідні роз'яснення в письмовому вигляді, усній формі від замовника та об'єкта аудиту;
- 3) вносити пропозиції про залучення на договірних умовах до участі у проведенні ЕА технічних експертів, вчених та ін.;
- 4) ставити питання про відхилення запропонованих для аудиту матеріалів, що не відповідають вимогам ЕА.

Екоаудиторам забороняється:

- проводити ЕА в організаціях, власниками яких є родичі;
- проводити ЕА на об'єктах, частина власності яких належить екоаудитору.

Література: основна [15; 29; 30; 42–44];
додаткова [22; 28; 29]

ЗАВДАННЯ І ЗМІСТ КУРСОВОЇ РОБОТИ

1. Основні етапи виконання курсової роботи

1. Вибір і затвердження теми курсової роботи.
2. Розробка завдання на курсову роботу, складання календарного плану виконання.
3. Опрацювання літературних джерел і складання плану роботи, затвердження його науковим керівником — викладачем кафедри.
4. Написання першого варіанта тексту, подання його на ознайомлення науковому керівникові.
5. Усунення недоліків, написання остаточного варіанта тексту, оформлення курсової роботи.

6. Подання роботи на рецензування (через департамент прийому контрольних та курсових робіт – для студентів заочної форми навчання, на кафедрі – для студентів стаціонарної форми навчання).
7. Рецензування курсової роботи.
8. Захист курсової роботи перед комісією.

Кожному студенту кафедра призначає наукового керівника, який надає науково-методичну допомогу в самостійній роботі над курсовою роботою. Науковий керівник проводить індивідуальне консультування студента, допомагає йому скласти план курсової роботи, контролює дотримання графіка виконання, рецензує частини роботи і завершений рукопис, готує студента до захисту.

Орієнтовний план курсової роботи на тему: “Екологічний менеджмент на підприємстві”

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ ТА ЗАВДАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

- 1.1. Предмет екологічного менеджменту
- 1.2. Основні принципи системи екологічного менеджменту
- 1.3. Стан екологічного менеджменту в Україні
- 1.4. Міжнародний підхід до екологічного менеджменту

РОЗДІЛ 2. ЗАКОНОДАВЧО-РЕГУЛЮЮЧА БАЗА ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

- 2.1. Законодавчий моніторинг у сфері екологічного менеджменту
- 2.2. Визначення та сутність екологічної стандартизації та нормування
- 2.3. Роль міжнародних стандартів та вимог в екологічному регулюванні

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

- 3.1. Стадії екологічного менеджменту на підприємстві
- 3.2. Сертифікація екологічного менеджменту
- 3.3. Система корпоративного екологічного менеджменту і створення нею “середовище”
- 3.4. Забезпечення відповідності виробничих процесів екологічним нормативам і стандартам
- 3.5. Організаційно-управлінські аспекти природоохоронної діяльності корпорацій

3.6. Формування політики корпоративного екологічного менеджменту

Висновки

Список використаної літератури

Додатки

2. Зміст та обсяги курсової роботи

2.1. Курсова робота повинна мати обсяг мінімум 35 сторінок рукописного або друкованого тексту.

2.2. Зміст курсової роботи визначається її темою і відбивається у плані, розробленому за допомогою наукового керівника. Відповідно до передбачуваної теми студент самостійно або за рекомендацією керівника добирає літературні джерела (книги, брошури, статті та ін.) й відповідні нормативні документи.

2.3. Складає проєкт структури курсової роботи, який обговорює з керівником.

3. Вимоги до оформлення курсових робіт

Матеріал курсової роботи слід подати у такій послідовності:

- титульна сторінка;
- зміст;
- перелік умовних позначень (у разі потреби);
- основна частина курсової роботи, що розбита за розділами та підрозділами;
- висновки;
- список використаної літератури;
- додатки.

Завершену і оформлену належним чином роботу обов'язково підписує автор на титульній сторінці.

Певні вимоги висуваються щодо стилю написання: стислість і простота, функціональність, ґрунтування на реалістичних припущеннях, недопускання зайвого оптимізму, легкість у сприйнятті, користування загальновідомими термінами, викладення інформації у діловому стилі від першої особи множини.

Мова курсової роботи — державна, стиль — науковий, чіткий, без орфографічних і синтаксичних помилок, послідовність — логічна. Пряме переписування у роботі матеріалів із літературних джерел є неприпустимим.

Робота має бути написана розбірливим почерком або надрукована на одному боці сторінок стандартного білого паперу формату А4

(210×297 мм). У друкованому варіанті текст розташовується через півтора міжрядкових інтервали, до тридцяти рядків на сторінці з мінімальною висотою шрифту в 1,8 мм (комп'ютерний набір – 14-й кегль, 1,5 інтервали, шрифт – Times News Roman).

Текст курсової роботи розміщується “по ширині” на аркуші з дотриманням таких розмірів берегів: з лівого боку – не менш за 20 мм, з правого – не менш за 10 мм, зверху – не менш за 20 мм, знизу – не менш за 20 мм.

Вписувати у друкований текст курсової роботи окремі іншомовні слова, формули, умовні позначення можна чорнилом, тушшю, пастою лише чорного кольору. При цьому щільність вписаного тексту має бути наближеною до щільності основного тексту.

Титульна сторінка містить найменування вищого навчального закладу, прізвище, ім'я та по батькові й інші відомості про автора, тему курсової роботи, прізвище, вчене звання (посаду) наукового керівника; місто і рік.

Зміст містить найменування та номери початкових сторінок усіх розділів та параграфів роботи. Зміст має включати усі заголовки, які є в роботі, починаючи з резюме і закінчуючи додатками.

Текст основної частини роботи поділяється на розділи і параграфи згідно з планом.

Заголовки структурних частин курсової роботи “ЗМІСТ”, “РОЗЛІЛ І. НАЗВА РОЗДІЛУ”, “ВИСНОВКИ”, “СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ”, “ДОДАТКИ” пишуться або друкуються великими літерами симетрично до тексту. Заголовки підрозділів пишуться або друкуються маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу. Крапка в кінці заголовка не ставиться.

Відстань між заголовком (за винятком заголовка пункту) та текстом має дорівнювати 2 інтервалам основного тексту.

Кожний розділ курсової роботи слід починати з нової сторінки.

Нумерація

Нумерацію сторінок розділів, підрозділів, пунктів, підпунктів, мажорант, таблиць, формул подають арабськими цифрами без знака №.

Першою сторінкою курсової роботи є титульна сторінка, яка включається до загальної нумерації сторінок і на якій номер сторінки не ставиться. Нумерація без крапки після неї проставляється у правому верхньому куті подальших сторінок.

ЗМІСТ, СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ, ВИСНОВКИ, ДОДАТКИ не нумерують як розділи. Номер розділу ставиться перед його назвою. Підрозділи нумерують у межах кожного розділу, використовуючи номер розділу і порядковий номер підрозділу, між якими ставиться крапка: наприклад, “1.4” (четвертий підрозділ першого розділу). Потім у тому ж рядку йде заголовок підрозділу.

Ілюстрації

Зміст ілюстрацій має доповнювати текст роботи, поглиблювати розкриття суті явища, наочно ілюструвати думки автора, і тому в тексті на кожному з них повинно бути посилання з коментарем.

Ілюстрації (схеми, графіки тощо) і таблиці слід подавати в роботі безпосередньо після тексту, де їх згадано вперше, або на наступну сторінку. Якщо вони містяться на окремих сторінках диплома, їх включають до загальної нумерації сторінок. Ілюстративні або табличні матеріали, розміри яких є більші за формат А4, враховують як одну сторінку і розміщують у відповідних місцях після згадування в тексті або в додатках. На всі ілюстрації мають бути посилання в тексті.

Ілюстрації позначають словом “Рис.” і нумерують послідовно в межах розділу, за винятком ілюстрацій у додатках. Номер ілюстрації має складатися з номера розділу і порядкового номера ілюстрації, між якими ставиться крапка: наприклад, “Рис. 1.2” (другий рисунок першого розділу). Номер ілюстрації, її назва і пояснювальні підписи розміщуються послідовно під ілюстрацією.

Таблиці, формули, посилання

Таблиці нумерують послідовно (за винятком тих, що розміщені в додатках) у межах розділу. У правому верхньому куті розміщують напис “Таблиця” із зазначенням її номера, який складається з номера розділу і порядкового номера таблиці, між якими ставиться крапка: наприклад, “Таблиця 2.3” (третя таблиця другого розділу); нижче розміщується назва таблиці.

У разі перенесення таблиці на іншу сторінку над подальшими частинами пишеться: наприклад, “Продовження табл. 2.3”.

У таблицях слід обов’язково зазначати одиницю виміру. Якщо всі одиниці виміру є однакові для всіх показників таблиці, вони наводяться у заголовку. Одиниці виміру мають наводитися відповідно до стандартів. Числові величини у таблиці повинні мати однакову кіль-

кість десяткових знаків. Заголовки колонок таблиць починаються з великої літери.

Формули в курсовій роботі нумеруються в межах розділу. Номер формули складається з номера розділу і порядкового номера формули в розділі, між якими ставлять крапку. Нумери формул пишуть біля правого берега сторінки на рівні відповідної формули в круглих дужках, наприклад: “(3.1)” (перша формула третього розділу).

Кожна таблиця повинна мати назву, яку розміщують над таблицею і друкують симетрично до тексту. Назву і слово “Таблиця” починають із великої літери. Назву не підкреслюють.

Заголовки граф починаються з великих літер, підзаголовки — з малих, якщо складають одне речення із заголовком, і з великих — якщо вони є самостійними.

Таблицю розміщують після першого згадування про неї в тексті таким чином, щоб її можна було читати без обертання тексту або з обертанням за годинниковою стрілкою.

Посилання на ілюстрації до курсової роботи оформлюють порядковим номером ілюстрації: наприклад, “рис. 2.3”; на формули — порядковим номером формули: наприклад, “у формулі (3.1)”. Посилання у тексті на таблиці пишуть скорочено: наприклад, “у табл. 1.2”. У повторних посиланнях на таблиці та ілюстрації треба вживати скорочене слово “дивись”: наприклад, “див. табл. 1.2”.

При написанні курсової роботи доцільно звернутись до законів України, постанов Кабінету Міністрів України та наказів Міністерства охорони навколишнього природного середовища. Слід звертатись до монографій та журнальних статей з екологічного менеджменту та раціонального природокористування, які існують у фонді бібліотечного центру ім. Ярослава Мудрого МАУП. Рекомендований перелік літератури наведено наприкінці методичних рекомендацій. У разі, якщо літературних джерел недостатньо, рекомендуємо звернутись до інших бібліотек.

ТЕМАТИКА КУРСОВИХ РОБІТ

1. Антропогенний і техногенний вплив на природне середовище.
2. Екологічна безпека і екологічна стратегія.
3. Принципи екологічної політики і критерії екологічної безпеки при взаємодії суспільства з природою.
4. Сучасний рівень порушення екологічної рівноваги на Землі.

5. Види і масштаби забруднення навколишнього середовища.
6. Економічний механізм управління раціональним природокористуванням.
7. Соціально-економічна ефективність природоохоронних заходів.
8. Методичні засади формування систем екологічного менеджменту в Україні.
9. Стан екологічного менеджменту в Україні та світі.
10. Екологічний менеджмент в системі управління збалансованим розвитком території.
11. Законодавчий моніторинг у сфері екологічного менеджменту.
12. Законодавче забезпечення екологічного менеджменту.
13. Практичні механізми реалізації екологічного менеджменту.
14. Екологічний менеджмент на підприємстві.
15. Застосування екологічного маркетингу на підприємстві.
16. Визначення плати за забруднення навколишнього природного середовища.
17. Правові аспекти стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища.
18. Економічне регулювання у галузі охорони навколишнього природного середовища та раціонального природокористування.
19. Закордонний досвід у сфері управління природоохоронною діяльністю та міжнародне співробітництво у галузі екологічного менеджменту.
20. Якість навколишнього середовища та її нормування.
21. Історичні корені і хронологія розвитку поняття ISO та EMAS.
22. Нормативи допустимого впливу на навколишнє природне середовище.
23. Правові та організаційні особливості екологічного аудиту.
24. Екологічний контроль та екологічна експертиза.
25. Впровадження систем екологічного менеджменту і аудиту на Україні.
26. Місце екологічного аудиту в управлінні природокористуванням.
27. Екологічна експертиза проектів.
28. Екологічна оцінка господарських рішень.
29. Концепція екологічного ризику в сфері управління якістю навколишнього середовища промислових міст.
30. Страхування екологічних ризиків.

ВКАЗІВКИ ДО ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Варіант контрольної роботи студент вибирає за першою літерою свого прізвища (див. таблицю).

Перша літера прізвища студента	Номер варіанта контрольної роботи
А, Б, В	1
Г, Д, Е, Є	2
Ж, З, І	3
Й, К, Л	4
М, Н, О	5
П, Р, С	6
Т, У, Ф	7
Х, Ц, Ч	8
Ш, Щ	9
Ю, Я	10

Виконання контрольної роботи студентами є складовою навчального процесу та активною формою самостійної роботи.

Мета контрольної роботи – поглибити та розширити спектр знань у галузі екологічного менеджменту на основі визначення та аналізу його проблемних аспектів, а також сформувані вміння самостійно працювати з навчальною, спеціальною літературою, законодавчими актами і статистичними матеріалами та з матеріалами власних досліджень в організаціях.

Контрольна робота повинна мати обсяг не менше 10 сторінок тексту (комп'ютерний набір – 14-й кегль, 1,5 інтервала, шрифт Times New Roman). Всі сторінки, окрім титульної, мають бути пронумеровані. Номер сторінки зазначається у правому верхньому куті листа.

Обов'язковою умовою написання контрольної роботи є наявність:

- 1) титульного аркушу, що містить назву навчального закладу, назву дисципліни, тему контрольної роботи, номер групи та ПІБ студента, ПІБ викладача;
- 2) змісту, що містить питання теми із зазначенням сторінок;
- 3) вступу та висновків, які повинні відображати власне ставлення студента до матеріалу, який розглядається;
- 4) основного матеріалу контрольної роботи без розриву сторінок та з зазначенням посилань на літературні джерела;
- 5) списку використаної літератури, який має містити не менше 10 джерел.

Для підготовки контрольної роботи студентам рекомендується ознайомитись з нормативно-правовою базою та навчально-методичною літературою, а також з публікаціями періодичних видань.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

Варіант 1

1. Визначте вплив екологічного фактора на забезпечення конкурентоспроможності підприємства.

Література: основна [29; 30]

2. Окресліть сутність концепції коефективності.

Література: основна [29; 30]

3. Розрахуйте розмір збору з Херсонського нафтопереробного заводу за забруднення навколишнього природного середовища стаціонарними джерелами забруднення, спираючись на дані таблиці.

№ пор.	Назва забруднюючих речовин	Ліміт викидів	Фактичні обсяги викидів	Норматив збору, грн./т	Коефіцієнт кратності
1	Ангідрид сірчаний	350	200	53	1,5
2	Газоподібні фтористі сполуки	25	45	132	2
3	Сірководень	12	16	171	1,5

Література: основна [29; 30]

Варіант 2

1. Обґрунтуйте необхідність використання екологічного менеджменту в практичній діяльності українських підприємств.

Література: основна [29; 30]

2. Екологічне ліцензування: сутність та особливості.

Література: основна [29; 30]

3. Розрахуйте розмір збору з Миколаївського нафтопереробного заводу за скиди у підземні горизонти, спираючись на дані таблиці.

№ пор.	Назва забруднюючих речовин	Ліміт викидів	Фактичні обсяги викидів	Норматив збору, грн./т	Коефіцієнт кратності
1	Азот амонійний	16	28	35	1,5
2	Сульфати	21	20	1	10

Література: основна [29; 30]

Варіант 3

1. Визначте та окресліть сутність основних нормативно-правових актів, що діють на території України у природоохоронній сфері.

Література: основна [1–14; 27; 32; 35]

2. Особливості впровадження екологічного менеджменту в Україні.

Література: основна [18–20; 29; 30; 31; 39; 42; 43];
додаткова [6; 8; 11; 21; 31]

3. Розрахуйте розмір збору з Донецького суперфосфатного заводу за скиди у водні об'єкти, спираючись на дані таблиці.

№ пор.	Назва забруднюючих речовин	Ліміт викидів	Фактичні обсяги викидів	Норматив збору, грн./т	Коефіцієнт кратності
1	Сульфати	24	21	21,93	1,5
2	Фосфати	38	40	3,43	10

Література: основна [9; 29; 30]

Варіант 4

1. Сучасний рівень порушення екологічної рівноваги на Землі.

Література: основна [29; 30]

2. Охарактеризуйте етапи впровадження системи екологічного менеджменту на підприємстві.

Література: основна [29; 30; 39; 42; 43]

3. Розрахуйте розмір збору за забруднення навколишнього природного середовища пересувними джерелами забруднення, що знаходяться в Херсонській області, спираючись на дані таблиці.

№ пор.	Назва забруднюючих речовин	Ліміт викидів	Фактичні обсяги викидів	Норматив збору, грн./т	Коефіцієнт кратності
1	Бензин етилований	300	400	1,1	1,5
2	Бензин не етилований	150	80	1,2	1,5
3	Дизельне паливо	100	105	1,3	1,5

Література: основна [9; 29; 30]

Варіант 5

1. Назвіть причини складної екологічної ситуації в Україні.

Література: основна [29; 30]

2. Назвіть категорії платежів за забруднення навколишнього природного середовища.

Література: основна [29; 30]

3. Дайте оцінку з позиції екоефективності, чи діятиме активно підприємство у природоохоронній сфері, якщо, з одного боку, прибуток від утилізації відходів $P_{\text{ут}} = 2500$ грн; пільги оподаткування $\Pi_{\text{п}} = 400$ грн; кредитні пільги $K_{\text{п}} = 200$ грн; надбавка до ціни $\Pi_{\text{ц}} = 500$ грн; а з іншого боку, плата за понаднормативне використання ресурсів природи $\Pi_{\text{пн. в}} = 300$ грн; плата за понаднормативне забруднення навколишнього середовища $\Pi_{\text{пн. з}} = 1000$ грн; плата за розташування відходів у навколишньому середовищі $\Pi_{\text{с.р}} = 2000$ грн; штрафи $\text{Ш} = 200$ грн; додаткове оподаткування $D_{\text{п}} = 200$ грн.

Література: основна [29; 30]

Варіант 6

1. Економічні збитки як комплексний показник, що відбиває особливості взаємодії виробництва з середовищем.

Література: основна [29; 30]

2. Сутність екологічного управління й екологічного менеджменту, їх відмінності.

Література: основна [18–20; 29–31; 39; 42; 43];
додаткова [6; 8; 11; 21; 31]

3. Розрахуйте розмір плати підприємством, що розташоване в м. Одесі за забруднення природного навколишнього середовища стаціонарними джерелами забруднення, якщо відомо, що до підприємства доводяться показники гранично допустимих викидів (ГДВ) з двох речовин: x та y : $\text{ГДВ}x = 8$ т/рік, $\text{ГДВ}y = 15$ т/рік. Нормативи сплати за забруднення цими речовинами складають відповідно 300 грн/т та 450 грн/т. Фактичні викиди склали по $x = 9$ т, по $y = 12$ т. Коректуючий коефіцієнт кратності за понаднормативне забруднення для обох речовин становить 1,5.

Література: основна [42]

Варіант 7

1. Проблеми впровадження на українських підприємствах стандартів серії ISO 14000.

Література: основна [18–20; 29–31; 39; 42; 43];
додаткова [6; 8; 11; 21; 31]

2. Нормативно-правове регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки, попередження і ліквідації негативного впливу господарської діяльності на навколишнє природне середовище.

Література: основна [1–14; 27; 31; 35]

3. Досить велике за розмірами підприємство гірничодобувної галузі хоче вдосконалити свою екологічну політику. Після детальної екологічної оцінки діяльності підприємства стало відомо, що вирішальна роль у цьому належить співробітникам підприємства. Водночас за досягненнями в роботі та екологічній освіті, мотиваціями працівники являють собою досить неоднорідну масу, що веде до певних ускладнень при запровадженні екологічно орієнтованої системи управління персоналом. Розробіть варіант концепції, за допомогою якої стало можливим покращити екологічну поведінку співробітників у напрямі дотримання відповідних умов праці та зменшити навантаження на навколишнє природне середовище.

Література: основна [29; 42]

Варіант 8

1. Економічні методи стимулювання. Проблеми запровадження нематеріальних методів стимулювання на підприємствах України.

Література: основна [20; 26; 29; 30];
додаткова [8–10; 17; 18; 31]

2. Методи визначення та оцінка екологічного ризику.

Література: основна [15; 29; 30; 42; 44];
додаткова [22]

3. Поясніть, чому застосовувані до різних підприємств-забруднювачів настанови щодо дотримання єдиного рівня викидів, як правило, не виконуються. Аргументуйте свою відповідь за допомогою графіка граничних витрат уникнення забруднення.

Література: основна [10–14; 29–31; 40; 41];
додаткова [1]

Варіант 9

1. Місце екологічного аудиту в управлінні природокористуванням.

Література: основна [17; 23–25; 27; 29–31; 39; 42; 43];
додаткова [23; 25; 30; 32]

2. Стандарти і міжнародні рекомендації в сфері систем екологічного менеджменту.

Література: основна [18–20; 29–31; 39; 42; 43];
додаткова [6; 8; 11; 21; 31]

3. Розробіть програму запровадження системи екологічного менеджменту на підприємстві, діяльність якого Вам знайома.

Література: основна [29; 30]

Варіант 10

1. Органи управління в сфері екологічного аудиту.

Література: основна [17; 23–25; 27; 29–31; 39; 42; 43];
додаткова [23; 25; 30; 32]

2. Світовий досвід екологічного страхування. Умови здійснення екологічного страхування в Україні.

Література: основна [15; 29; 30; 42; 43; 44];
додаткова [22; 28; 29]

3. Розрахуйте розмір збору за розміщення відходів, що здійснюється на відстані 2 км від територіальних кордонів м. Києва, спираючись на дані таблиці.

№ пор.	Назва забруднюючих речовин	Ліміт викидів	Фактичні обсяги викидів	Норматив збору, грн./т
1	Шлами фосфорні (1 клас небезпеки)	415	582	7,58
2	Шлами рудного концентрату (2 клас небезпеки)	18	40	2
3	Зола (3 клас небезпеки)	400	500	0,5

Література: основна [29; 30]

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

Для перевірки засвоєного матеріалу студентам пропонується 20 тестових завдань. Питання з одиничною відповіддю.

Для оцінювання рівня відповідей студентів на тестові завдання використовуються такі критерії:

- відмінний рівень — від 18 до 20 правильних відповідей;

- добрий рівень — від 14 до 17 правильних відповідей;
- задовільний рівень — від 9 до 13 правильних відповідей;
- незадовільний рівень — від 0 до 8 правильних відповідей.

1. *Розмір платежу за розміщення відходів у навколишньому природному середовищі не враховує:*
 - а) базовий норматив плати за розміщення 1 тонни i -го виду забруднюючої речовини в межах ліміту (відповідно до дозволів на розміщення) грн/ т;
 - б) річну маса відходів i -го виду в межах ліміту (відповідно до дозволів на розміщення), т;
 - в) коефіцієнт кратності плати за понадлімітне розміщення відходів у навколишньому природному середовищі;
 - г) регіональний (басейновий) коефіцієнт, що враховує територіальні екологічні особливості, а також еколого-економічні умови функціонування водного господарства.
2. *Розмір платежу, що розраховується на основі використання базового нормативу плати за розміщення 1 тонни i -го виду в межах ліміту; річної маси відходів i -го виду в межах ліміту, коефіцієнту кратності плати за понадлімітне розміщення відходів у навколишньому природному середовищі; маси понадлімітного річного розміщення відходів i -го виду, коефіцієнта, що враховує розташування зони розміщення відходів; характер устаткування місця розміщення відходів має назву:*
 - а) платіж за викиди в атмосферу забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення;
 - б) платіж за викиди в атмосферу забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення;
 - в) платіж за скидання забруднюючих речовин у поверхневі води, територіальні та внутрішні морські води, а також підземні горизонти;
 - г) платіж за розміщення відходів у навколишньому природному середовищі визначається з використанням таких показників.
3. *Втрати й додаткові витрати, що виникли внаслідок забруднення середовища в екологічному менеджменті, називають:*
 - а) фактичний збиток;
 - б) економічний збиток;
 - в) можливий (потенційний) збиток;
 - г) відвернений збиток.

4. *Економічний збиток, що виник у результаті надходження забруднюючих речовин від об'єктів у прогнозованому періоді в екологічному менеджменті, називають:*
 - а) фактичний збиток;
 - б) економічний збиток;
 - в) можливий (потенційний) збиток;
 - г) відвернений збиток.
5. *Комплексний показник, що відбиває особливості взаємодії виробництва із середовищем, виконує облікову, інвестиційну обмежуючу та стимулюючу функції в екологічному менеджменті, називають:*
 - а) фактичний збиток;
 - б) економічний збиток;
 - в) можливий (потенційний) збиток;
 - г) відвернений збиток.
6. *Зменшення можливих (потенційних) збитків у результаті проектування або проведення заходів щодо захисту навколишнього середовища в екологічному менеджменті, називають:*
 - а) фактичний збиток;
 - б) економічний збиток;
 - в) можливий (потенційний) збиток;
 - г) відвернений збиток.
7. *Стимулююча функція комплексного показника “економічний збиток”:*
 - а) проявляється в тому, що об'єкти — забруднювачі прямо, у вигляді штрафів, або побічно, у вигляді подорожчання вихідної сировини, підвищення захворюваності працівників, відчувають наслідки своєї діяльності, що викликає необхідність впровадження заходів з метою скорочення негативних наслідків власної діяльності;
 - б) проявляється в тому, що збиток є мірою оцінки впливу господарської діяльності на середовище;
 - в) полягає в тому, що яким би чином не оцінювався економічний збиток від забруднення навколишнього середовища, він у всякому разі визначається розмірами додаткових вкладень матеріальних і трудових витрат, тобто поточних витрат і капітальних вкладень;
 - г) пов'язана з накладенням різного роду платежів і штрафів, розмір яких визначають на основі масштабів економічного збитку.

8. *Екооефективність підприємства досягається:*

- а) виробництвом конкурентоспроможних за ціною товарів та послуг, що задовольняють потреби людини та підвищують якість життя;
- б) виробництвом товарів та послуг, що сприяють зменшенню навантаження на навколишнє середовище та інтенсивності використання ресурсів протягом усього життєвого циклу товару чи послуги;
- в) шляхом запровадження заходів захисту довкілля, що мають високу ефективність;
- г) правильні варіанти а) і б).

9. *Екологічне управління — це:*

- а) діяльність державних органів і економічних суб'єктів, головним чином спрямована на дотримання обов'язкових вимог природоохоронного законодавства, а також на розробку та реалізацію відповідних цілей, проектів і програм;
- б) ініціативна та результативна діяльність економічних суб'єктів, спрямована на досягнення їхніх власних екологічних цілей, проектів та програм, розроблених на основі принципів екооефективності і екосправедливості;
- в) різновид аудиторської діяльності, що здійснюється в інтересах суб'єктів господарювання та держави і пов'язаний з перевіркою діяльності господарюючих суб'єктів з метою встановлення відповідності їхньої роботи вимогам екобезпеки, забезпечення раціонального використання і поновлення природних ресурсів, одержання достовірної інформації про виробничу діяльність об'єкта аудиту і формування на її основі аудиторських висновків;
- г) інструмент управління та забезпечення виконання вимог природоохоронного законодавства України.

10. *Екологічний аудит — це:*

- а) інструмент управління та забезпечення виконання вимог природоохоронного законодавства України;
- б) ініціативна та результативна діяльність економічних суб'єктів, спрямована на досягнення їхніх власних екологічних цілей, проектів та програм, розроблених на основі принципів екооефективності і екосправедливості;
- в) різновид аудиторської діяльності, що здійснюється в інтересах суб'єктів господарювання та держави і пов'язаний з перевіркою діяльності господарюючих суб'єктів з метою

встановлення відповідності їхньої роботи вимогам екобезпеки, забезпечення раціонального використання і поновлення природних ресурсів, одержання достовірної інформації про виробничу діяльність об'єкта аудиту і формування на її основі аудиторських висновків;

г) правильні варіанти а) і в).

11. *Екологічний менеджмент не характеризується такими рисами:*

а) наявністю функції екологічного маркетингу;

б) переважанням адміністративно-командних інструментів екополітики;

в) свідомо добровільною та ініціативною діяльністю;

г) досягненням оптимального співвідношення між екологічними та економічними показниками.

12. *Вирішення таких проблем не входить до завдань екологічного менеджменту на підприємстві:*

а) мінімізація кількості відходів та забруднень навколишнього середовища;

б) створення безпечних умов праці співробітників;

в) нівелювання наслідків дії всіх наявних абіотичних, біотичних та антропогенних факторів на довкілля;

г) інформування громадськості та населення про характер виробничої діяльності і стан навколишнього середовища в районі розміщення виробництва.

13. *Таке з тверджень не стосується поняття “екологічний аудит”:*

а) це різновид аудиторської діяльності, що здійснюється в інтересах суб'єктів господарювання і держави;

б) пов'язаний з перевіркою діяльності господарюючих суб'єктів з метою одержання достовірної інформації про виробничу діяльність об'єкта аудиту і формування на її основі аудиторських висновків;

в) виступає як інструмент управління та забезпечення виконання вимог природоохоронного законодавства України;

г) є філософією управління, яка спонукає керівництво підприємства до пошуку шляхів покращення якості навколишнього середовища з одночасним отриманням економічної вигоди.

14. *Метою введення EMAS було сприяння поліпшенню характеристик навколишнього середовища, пов'язаного з:*

а) сільськогосподарською діяльністю;

б) виробничою діяльністю;

- в) комерційною діяльністю;
 - г) представницькою діяльністю.
15. *Екоаудитори і екоаудиторські організації мають право:*
- а) проводити ЕА в організаціях, власниками яких є родичі;
 - б) проводити ЕА на об'єктах, частина власності яких належить екоаудитору;
 - в) одержувати необхідні роз'яснення в письмовому вигляді, усній формі від замовника та об'єкта аудиту;
 - г) надавати позитивний висновок стосовно фінансування і реалізації проєктів, програм, що можуть чи призвели до негативного впливу на навколишнє середовище або здоров'я людей.
16. *Юридичні особи, зареєстровані у встановленому законом порядку, мають відповідні ліцензії, в обов'язок яких входить виплата страхового відшкодування особам, яким (чи їхньому майну) завдано збиток діяльністю страхувальника, називаються:*
- а) страхувальники;
 - б) страховики;
 - в) вигодоотримувачі;
 - г) екологічні консультанти.
17. *Екоаудит підприємств потрібен для:*
- а) збільшення прибутків підприємства;
 - б) збереження стану природного навколишнього середовища;
 - в) удосконалення законодавчої бази у сфері охорони довкілля;
 - г) перевірки на відповідність стандартам ISO 9001.
18. *Вибух на Чорнобильській атомній станції — це:*
- а) антропогенне забруднення;
 - б) механічне забруднення;
 - в) природне явище;
 - г) стихійне лихо.
19. *Зазначте, чи відшкодовуються збитки від форс-мажорних екологічних катастроф:*
- а) так, завжди;
 - б) так, якщо це передбачено страховою угодою;
 - в) ні, ніколи;
 - г) так, за рішенням Міністерства з надзвичайних ситуацій.
20. *Парниковий ефект — це:*
- а) циклічний процес, що призводить до зниження температури на Землі внаслідок скупчення хмар;

- б) накопичення парникових газів в атмосфері, що поглинають тепло і затримують теплове випромінювання з поверхні планети, тим самим підвищуючи середню температуру поверхні Землі;
- в) акумуляція тепла в надрах планети;
- г) процес, що стимулює активне зростання флори на Землі.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Сучасний рівень порушення екологічної рівноваги на Землі.
2. Характерні ознаки сучасної екологічної кризи.
3. Поняття екосистеми, навколишнього середовища, соціотехносфери.
4. Біосфера і концепція ноосфери В. І. Вернадського.
5. Види, масштаби, негативні наслідки забруднення навколишнього середовища.
6. Глобальні наслідки забруднення.
7. Парниковий ефект.
8. Види екологічної політики.
9. Екобезпека та екостратегія, пріоритети, складові елементи екобезпеки.
10. Оцінка екобезпеки територіального природно-соціального комплексу.
11. Поняття екологічної ємності та біоресурсного потенціалу території.
12. Різновиди зон екологічного лиха.
13. Екологічне ураження та типи аварійних ситуацій.
14. Методи визначення економічних збитків від забруднення навколишнього середовища.
15. Головні критерії визначення економічних збитків, їх види. Функції економічного збитку.
16. Сутність екологічного управління й екологічного менеджменту, їх відмінності.
17. Концепція екоефективності.
18. Визначення екологічного менеджменту з позицій міжнародних стандартів.
19. Стандарти і міжнародні рекомендації у сфері систем екологічного менеджменту.
20. Серія міжнародних стандартів систем екологічного менеджменту ISO 14000.

21. Ринкові інструменти екологічного менеджменту.
22. Роль екологічного менеджменту у формуванні конкурентоспроможної продукції.
23. Стан та перспективи розвитку екологічного менеджменту в Україні.
24. Шляхи формування екологічного менеджменту в Україні.
25. Запровадження системи екологічного менеджменту на вітчизняних підприємствах.
26. Сутність за завдання законодавства про охорону навколишнього природного середовища.
27. Нормативно-правове регулювання у сфері охорони, використання і відтворення природних ресурсів.
28. Адміністративно-нормативні інструменти екологічного менеджменту.
29. Визначення і сутність екологічної стандартизації та нормування.
30. Поняття та значення екологічного ліцензування.
31. Стандарти якості навколишнього середовища.
32. Визначення нормативів якості навколишнього середовища і продуктів харчування.
33. Оцінка впливу на навколишнє середовище, кількісні та якісні методи визначення екологічного ризику.
34. Визначення плати за забруднення навколишнього природного середовища пересувними джерелами забруднення.
35. Правові аспекти стягнення платежів за викиди в атмосферу забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення.
36. Правові аспекти стягнення платежів за скиди забруднюючих речовин у поверхневі води, територіальні та внутрішні морські води, а також підземні горизонти.
37. Правові аспекти стягнення платежів за розміщення відходів у навколишньому природному середовищі.
38. Категорії платежів за забруднення навколишнього середовища.
39. Економічне регулювання у галузі охорони навколишнього природного середовища та раціонального природокористування.
40. Закордонний досвід у сфері управління природоохоронною діяльністю та міжнародне співробітництво у галузі екологічного менеджменту.
41. Якість навколишнього середовища і її нормування.
42. Історичні корені і хронологія розвитку поняття ISO та EMAS.

43. Нормативи допустимого впливу на навколишнє природне середовище.
44. Гранично-допустимі норми антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище.
45. Визначення та сутність екологічної стандартизації і нормування.
46. Роль міжнародних стандартів та вимог в екологічному регулюванні.
47. Методи визначення та оцінка екологічного ризику.
48. Фактори, що впливають на зростання ступеня ризику.
49. Оцінка впливу на навколишнє середовище: кількісні та якісні методи визначення екологічного ризику.
50. Екологічний аудит: сутність, об'єкти і суб'єкти.
51. Види екологічного аудиту.
52. Теоретичні основи формування і розвитку екологічного аудиту.
53. Основні міжнародні стандарти екологічного аудиту.
54. Критерії і показники екологічного аудиту.
55. Стадії процесу проведення екологічного аудиту.
56. Досвід формування системи екологічного менеджменту за кордоном.
57. Досвід формування системи екологічного аудиту за кордоном.
58. Органи управління в сфері екологічного аудиту.
59. Форма складання аудиторського висновку: вступ, аналітична і підсумкова частини.
60. Сертифікація екоаудиторів.
61. Права й обов'язки екоаудиторів і екоаудиторських організацій.
62. Правопорушення в сфері екологічного аудиту.
63. Роль екоаудиту в інвестиційному процесі.
64. Екоаудит і ціноутворення.
65. Екоаудит і "зелені" технології.
66. Екоаудит і захист інтересів товаровиробника.
67. Екологічне страхування, його види та форми.
68. Світовий досвід екологічного страхування.
69. Характеристика взаємовідносин між страхувальником і страховиком.
70. Поняття "забруднення" в екологічному страхуванні.
71. Визначення розміру страхової суми.
72. Можливості проведення екологічного страхування в Україні.
73. Страхування екологічних ризиків.
74. Сучасні проблеми запровадження екологічного аудиту.

75. Порядок справляння платежів за забруднення навколишнього середовища.
76. Умови активної діяльності організацій у природоохоронній сфері.
77. Види фізичного забруднення.
78. Законодавче забезпечення екологічного менеджменту.
79. Основні принципи і елементи систем екологічного менеджменту.
80. Глобальне потепління клімату — пошук рішень в рамках Протоколу Кіото.
81. Форми проведення екологічної експертизи.
82. Сутність, мета і завдання екологічної експертизи.
83. Роль ресурсних платежів у поліпшенні екологічної ситуації в Україні.
84. Види та умови проведення екологічного аудиту.
85. Шляхи вирішення екологічних проблем у сільськогосподарському землекористуванні.
86. Проблеми впровадження на українських підприємствах стандартів серії ISO 14000.
87. Стадії процесу проведення екологічного аудиту.
88. Екологічний аудит при проведенні екологічної експертизи як засіб одержання достовірної екологічної інформації.
89. Визначення розміру страхової суми. Можливості проведення екологічного страхування в Україні.
90. Добровільне екологічне страхування як вид підприємницької діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Нормативно-правові акти

1. *Земельний кодекс України* від 18 грудня 1992 р. № 561-ХІІ.
2. *Лісовий кодекс України* від 21 січня 1994 р. № 3852-ХІІ.
3. *Кодекс України про надра* від 27 липня 1994 р.
4. *Водний кодекс України* від 6 червня 1995 р.
5. *Закон України* “Про охорону навколишнього природного середовища” (із змін. та допов.) від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ.
6. *Закон України* “Про плату за землю” (із змін. та допов.) від 3 липня 1992 р. № 2535-ХІІ.
7. *Закон України* “Про об’єкти підвищеної небезпеки” // Уряд. кур’єр (Дод.). — 2001. — № 43. — С. 1.

8. Декрет Кабінету Міністрів України від 17 березня 1993 р. № 24-93 “Про податок на промисел” // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 19. — Ст. 208.
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 9 липня 1997 р. № 732 “Про порядок фінансування природоохоронних заходів з державного та місцевих бюджетів” // Офіц. вісн. України. — 1997. — № 28.
10. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 1997 р. № 1014 “Про затвердження базових нормативів плати за користування надрами для видобування корисних копалин та Порядку справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин” // Офіц. вісн. України. — 1997. — № 38.
11. Постанова Кабінетом Міністрів України від 6 липня 1998 р. № 1012 “Про затвердження Порядку справляння збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду” // Офіц. вісн. України. — 1998. — № 27.
12. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 1999 р. № 836 “Про затвердження нормативів збору за спеціальне використання водних ресурсів та збору за користування водами для потреб гідроенергетики та водного транспорту” // Офіц. вісн. України. — 1999. — № 20.
13. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 р. № 1494 “Про затвердження Порядку справляння збору за спеціальне використання водних ресурсів та збору за користування водами для потреб гідроенергетики та водного транспорту” // Офіц. вісн. України. — 1999. — № 33.
14. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2000 р. № 1682 “Про плату за користування надрами в цілях, не пов’язаних з видобуванням корисних копалин”.

Основна

15. *Абалкина И. Л.* Страхование экологических рисков (из практики США). — М.: ИНФРА-М, 1998. — 88 с.
16. *Агаркова Н. В., Качинський А. Б., Степаненко А. В.* Регіональний вимір екологічної безпеки України з урахуванням загроз виникнення техногенних і природних катастроф. — К.: НІСД, 1996. — 76 с.
17. *Адаменко О., Міщенко Л.* Екологічний аудит територій. — Івано-Франківськ: Факел, 2000. — 341 с.

18. *Бабина Ю. В., Бобров А. Л.* Основы экологического менеджмента: Учеб. пособие. — М.: Диалог-МГУ, 2000. — 16 с.
19. *Балацький О., Лук'янихін В., Лук'янихіна О.* Екологічний менеджмент: проблеми та перспективи становлення та розвитку // Економіка України. — 2000. — № 5. — С. 68–73.
20. *Галушкіна Т. П., Харичков С. К.* Экологический менеджмент в Украине: реалии и перспективы. — Одесса: ИПРЭЭИ НАНУ, 1998. — 107 с.
21. *ДСТУ ISO 14001-97.* Системи управління навколишнім середовищем. Склад та опис елементів і настанови щодо їх застосування. — К.: Держстандарт, 1998.
22. *ДСТУ ISO 14004-97.* Системи управління навколишнім середовищем. Загальні настанови щодо принципів управління, систем та засобів забезпечення.
23. *ДСТУ ISO 14010-97.* Наставови щодо екологічного аудиту. Загальні принципи.
24. *ДСТУ ISO 14011-97.* Наставови щодо екологічного аудиту. Процедури аудиту. Аудит систем управління навколишнім середовищем.
25. *ДСТУ ISO 14012-97.* Наставови щодо екологічного аудиту. Кваліфікаційні вимоги до аудиторів з екології. Державні стандарти України (Вид. офіц.). — 1997. — 227 с.
26. *ДСТУ ISO 14001-97.* Системи управління навколишнім середовищем. Склад та опис елементів і настанови щодо їх застосування. — К.: Держстандарт, 1998.
27. *Екологічне право України /* За ред. В. К. Попова, А. П. Гетьмана. — Х., 2001. — 480 с.
28. *Екологічний аудит: Посіб. для спеціалістів з екол. менеджменту і екол. аудиту /* В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, В. М. Навроцький та ін.; Фонд відродження Дніпра. — К., 1997. — 219 с.
29. *Екологічний менеджмент: Навч. посіб. /* За ред. В. Ф. Семенова, О. Л. Михайлюк. — К.: ЦНЛ, 2004. — 407 с.
30. *Екологічний менеджмент: Навч. посіб. /* За ред. В. Ф. Семенова, О. Л. Михайлюк. — К.: Знання, 2006. — 366 с.
31. *Екологічний менеджмент: Зб. наук. пр. /* За ред. В. А. Гайченка. — К.: МАУП, 2006. — 266 с.
32. *Екологія і закон: екологічне законодавство України: У 2 кн. /* За ред. В. І. Андрейцева / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К.: Юринком Інтер, 1997. — 374 с.

33. *Земельные ресурсы и эрозия почв // Охрана природы в агропромышленном комплексе /* О. И. Шапоренко. — Донецк, 2004. — С. 45–88.
34. *Качинський А. Б.* Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення. — К.: НІСД, 2001. — 312 с.
35. *Кобецька Н. Р.* Екологічне право України: Навч. посіб. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 352 с.
36. *Концептуальні основи екологічного нормування // Концепція екологічного нормування допустимого антропогенного навантаження на ґрунтовий покрив.* — К., 2004. — С. 20–24.
37. *Корсак К. В., Плахотнік О. В.* Основи екології: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2002. — 296 с.
38. *Кравців В.* Екологічна безпека як об'єкт регіональної політики // *Регіон. економіка.* — 1999. — № 1. — С. 124–135.
39. *Лук'янихін В. О.* Екологічний менеджмент у системі управління збалансованим розвитком: Монографія. — Суми: ВТД “Університет. кн.”, 2002. — 314 с.
40. *Моніторинг якості води /* О. І. Троянський. — Житомир: Волинь, 2004. — 192 с.
41. *Моніторинг якості повітря /* О. І. Троянський, О. А. Дашковський. — Житомир, 2004. — 159 с.
42. *Пахомова Н., Рихтер К., Эндрес А.* Экологический менеджмент. — СПб.: Питер, 2004. — 352 с.
43. *Тимофеева С. С.* Экологический менеджмент / Серия “Учебники, учебные пособия”. — Ростов н/Д: Феникс, 2004. — 352 с.
44. *Экологическое страхование: региональные особенности и международный опыт //* Материалы Всерос. семинара “Риск и страхование” (19–23 окт. 1997 г., Иркутск). — Иркутск: Ин-т систем энергетики, 1998. — 161 с.

Додаткова

1. *Анализ существующей системы платы за загрязнение окружающей природной среды и разработка предложений по дальнейшим направлениям ее совершенствования (система залоговых цен, экологические надбавки и т. д.). Методика индексации платы за загрязнение окружающей природной среды /* Отчет НИР УЭАН. Сумское областное отделение; Рук. О. Ф. Балацкий. — Сумы, 1996. — 79 с.
2. *Андреева Н. Н., Харичков С. К.* Ресурсно-экологическая безопасность предприятия: диагностика, стратегия, регулирование. — Одесса: ИПРЭИ НАН Украины, 1996. — 90 с.

3. *Анимица Е. Г., Яндыганов Я. Я., Шарыгин М. Д.* Стратегия решения проблем природопользования // Геогр. исслед. регион, природно-ресурсного потенциала. — Саранск, 1991. — С. 5–12.
4. *Арсенов В. В.* Оценка эколого-экономического рейтинга предприятия / Под ред. Л. С. Гранич. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1997. — 117 с.
5. *Балацкий О. Ф., Мельник Л. Г., Яковлев А. Ф.* Экономика и качество окружающей природной среды. — Л.: Гидрометеоиздат, 1984. — 190 с.
6. *Бартов В. Ф., Седов В. В.* Концепция взаимодействия экономики и природы. — М.: Мысль, 1984. — 159 с.
7. *Бутко М.* Екологія і економіка: регіональний аспект // Регіон. економіка. — 1997. — № 2. — С. 162–168.
8. *Бюджетна та інвестиційна політика в сфері охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування* / Отчет о НИР УЗАН. Сумское областное отделение; Рук. О. Ф. Балацкий. — Суми, 1997. — 47 с.
9. *Воронкова О. М.* Трансформація системи оподаткування в Україні // Фінанси України. — 2000. — № 1. — С. 118–123.
10. *Генсірук С. А., Нижник М. С., Міщенко В. О.* Еколого-економічні аспекти природокористування. — К.: Наук. думка, 1982. — 175 с.
11. *Голуб А. А., Струкова Е. Б.* Экономика природных ресурсов: Учеб. для вузов. — М.: Аспект Пресс, 1998. — 318 с.
12. *Горев Л. Н., Дорогуицов С. И., Хвесик М. А.* Естественные экономические основы оптимизации экосред. — К.: Либидь, 1994. — Кн. 1. — 238 с.
13. *Гофман К. Г., Лемешев М. Я., Реймерс Н. Ф.* Экономика природопользования // Природа и экономика. — М.: Экономика. — 1975. — С. 5–12.
14. *Довідник з питань економіки природокористування і природоохоронної діяльності.* — К.: Геопринт, 2000. — 409 с.
15. *Економічне регулювання охорони природи* / П. І. Лапечук, А. В. Чупіс, О. Л. Кашенко. — К.: Урожай, 1994. — 160 с.
16. *Злобін Ю. А.* Основы экологии. — К.: Лібра, 1998. — 248 с.
17. *Колосов А.* Ранжирование регионов Украины по уровню инвестиционной привлекательности // Бизнес-информ. — 1998. — № 2. — С. 40–41.
18. *Кравців В.* Економічний розвиток і екологічна безпека: шлях України // Регіон. економіка. — 1997. — № 3. — С. 97–104.

19. *Лебединский Ю. П., Склянкин Ю. В., Попов П. И.* Ресурсосбережение и экология. — К.: Политиздат, 1990. — 223 с.
20. *Левочкин С.* Налоговая структура в Украине и пути ее совершенствования // Экономика Украины. — 1999. — № 8. — С. 19–25.
21. *Лук'янихін В. О.* Екологічний менеджмент у системі управління збалансованим розвитком: Монографія. — Суми: ВТД “Університет. кн.”, 2002. — 314 с.
22. *Олейник К. А.* Экологические риски в предпринимательской деятельности (вопросы методологии). — М.: Анкил, 2002. — 208 с.
23. *Потравный И. М., Семенченко П. М.* Формирование экологически ориентированной предпринимательской деятельности и оценка эффективности природоохранных мероприятий. — Мариуполь: Приазов. гос. техн. ун-т, 1999. — 83 с.
24. *Семененко Т.* Приватизация и экологический аудит // Бизнес-информ. — 1998. — № 13–14. — С. 76–82.
25. *Серов Г. П.* Экологический аудит. Концептуальные и организационно-правовые основы. — М., 2000. — 768 с.
26. *Стойко С. М., Цурик Є. І., Третяк П. Р., Тасенкевич Л. О. та ін.* Морфологічна структура букових пралісів. — Флора і рослинність Карпатського заповідника. — К.: Наук. думка, 1982. — С. 178–190.
27. *Структурна* схема комплексу екологічних норм у галузі охорони земель і ґрунтів // Концепція екологічного нормування допустимого антропогенного навантаження на ґрунтовий покрив. — К., 2004. — С. 27–29.
28. *Степичева С.* Инструмент эколого-экономического механизма // Страхование ревью. — 1999. — № 12. — С. 3.
29. *Тюрюканов А., Шевчук А.* Защита от вредных воздействий // Страхование ревью. — 1998. — № 5. — С. 30.
30. *Шевчук В. Я. и др.* Екологічний аудит / В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, В. М. Навроцький. — К.: Вища шк., 2000. — 343 с.
31. *Экологический менеджмент на предприятии: Как заработать деньги в условиях экологизации экономики / В. Г. Игнатов и др.* — Ростов н/Д.: Изд-во Северо-Кавказ. научн. центра, высш. шк., 1997. — 104 с.
32. *Экологический учет и аудит: Сб. ст. / Под ред. Л. З. Шнейдмана.* — М.: ФБК ПРЕСС, 1997. — 184 с.

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	3
Методичні вказівки для самостійної роботи студентів.....	5
Тематичний план дисципліни “Екологічний менеджмент”.....	6
Зміст дисципліни “Екологічний менеджмент”.....	7
Завдання і зміст курсової роботи.....	29
Тематика курсових робіт.....	34
Вказівки до виконання контрольної роботи.....	36
Завдання для контрольних робіт.....	37
Тестові завдання для контролю знань.....	41
Питання для самоконтролю.....	47
Список літератури.....	50

Відповідальний за випуск *А. Д. Вегеренко*
Редактор *О. М. Коваленко*
Комп’ютерне верстання *Н. І. Нечипоренко*

МАУП

Зам. № ВКЦ-3572

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП